

MARTA PETREU

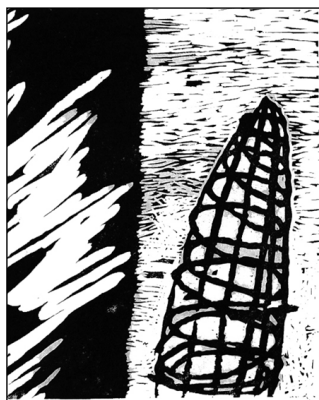
A ROMÁN FILOZÓFIA

A román filozófia jellemzői

■ A román kultúrkörben a filozófia első, szláv és latin nyelvű, a kolostorok és a fejedelmi udvarok környékén jelentkező megnyilvánulásai a kései középkor végére tehetőek. Az első román nyelven írt eredeti filozófiai munka Dimitrie Cantemir moldvai uralkodó 1698-ban keletkezett műve. Az első filozófiai iskola, az Erdélyi Iskola a 18. század végén alakul ki a felvilágosodás eszméi körül. A 19. században a román iskolai filozófiai oktatást a felvilágosodás és a kantianizmus eszméi hatják át.

A 19. század második felében Titu Maiorescu hatására megszületik a modern román kultúra és ezzel a modern román filozófia is. Legfejlettebb korszakában, mely az interbellummal esik egybe, a román filozófiát (mely főleg modern és kortárs filozófiaként létezik) az alábbiak jellemzik: mint Ion Ianoși megjegyzi, szoros kapcsolatban áll az irodalommal, olyan értelemben, hogy a legtöbb román filozófus jelentős író is; rögeszmésen foglalkoztatja a román identitás kérdése, ami a történelem- és a kultúrfilozófia széles körű és a politikával sokszor pragmatikus-alkalmazott viszonyban álló fejlődéséhez vezet; belebocsátkozik Románia történelmi, politikai és ideológiai problematikájába, pró és kontra érveket szolgáltatva az ország nyugatosodása és modernizálása kapcsán; gyorsan napirendre kerül az egyetemes filozófiai problémafelvetésekkel; (máig) szegényes az erkölcsi reflexió terén.

A 20. század első felében a román filozófusok fő témái: a metafizika helyzete és létjogosultsága, melynek tárgyalását számos filozófusnál eredeti

„Nyugatról jön a fény”

JK
2010/8

filozófiai rendszerek kialakítására tett erőfeszítések követik; az identitásprobléma a románizmus (románism) kérdésének a formájában, mely a román kultúra és filozófia állandó témája, ami a történelem- és kultúrfilozófia említett fejlődése mellett a filozófusok politikai szerepvállalásához is vezetett. A legfontosabb eredeti filozófiai rendszereket Lucian Blaga és Constantin Noica alakították ki; a legszigorúbb filozófiai rendszer tervezetét pedig, amely az „adott”, azaz a valós, az ideális és a lehetséges szabályozó elvét egyaránt feltárni hivatott, Mircea Florian dolgozta ki.

A kommunista időszakban a teljes ideológiai dermedtség után a hatvanas évek elején viszonylagos liberalizálódásnak lehetünk tanúi, mely lehetőséget szolgáltat mind a logikai és a tudományfilozófiai kutatásokra, mind a filozófiai-irodalmi esszéírásra.

1989 után a román filozófia jelentős erőfeszítéseket tesz az intézményes keretek újraszervezésére, az addig cenzúrázott területek lefedésére és a kortárs egyetemes filozófiával való napirendre kerülésre, illetve saját, helyi értékeinek újrafelfedezésére.

A kezdetek

■ A román filozófia nehezen és későn jelent meg, a román államalakulatokban kinyúló középkor végén. Kezdetei a bizánci egyház hatása alatt állnak. A filozófia első megnyilvánulásai a keleti Európa kultúrnyelvein történnek: szlávul, görögül és latinul. A szláv nyelvű kultúra a román térségben a *Neagoie Basarab tanításai fia, Teodosie számára* címmel ismert műben csúcspontot ér el, mely 1530-ban jelent meg, és Havasalföld fejedelmének, Neagoie Basarabnak tulajdonítják. A kötet vallási és politikai nevelő kézikönyv, mely az isteni törvény által rendelt abszolút monarchia eszméjére épül. A latin nyelvű kultúra legkiválóbb képviselője az erdélyi Nicolaus Olahus, akinek a munkáit az európai felvilágosodás, különösen Erasmus eszméi hatják át. Latinul folyik a tanítás az első moldvai felsőfokú iskolában is, Despot vajda (1561–1563) cotnari-i iskolájában, ahol a humanista Johannes Sommer tanította a filozófiát.

A 16. században megjelenik a román nyelvű írás és nyomtatás. A három román államalakulat létezése azt eredményezi, hogy a román filozófiának nem egy, hanem több kezdete van. 1664-ben jelenik meg az első román nyelvű filozófiai szövegfordítás, Nicolae Milescu munkája, nemsokára, 1698-ban pedig Jászvásárban az első román nyelvű filozófiai mű Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem tollából, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul suflerului cu trupul* (A diván vagy a bölcs vitája a világgal vagy a lélek tanácskozása a testtel) címmel, amelyben a szerző megalkotja a román filozófiai terminológiát; jöhet a harmadik, befejező rész csupán a lengyel Andreas Wissowatius Amszterdamban 1682-ben megjelent könyvének fordítása, és csak az első két rész eredeti. A szerző dialogikus formában, a Bölcs és a Világ, illetve a Lélek és a Test vitájában ontológiai, gnoszeológiai és etikai kérdéseket tárgyal. Írása egészében véve a Biblia és a filozófiai sztoicizmus befolyása alatt áll. Cantemir egyéb filozófiai munkái, a fizikai, metafizikai, gnoszeológiai és logikai tárgyú, latin nyelvű írások sajnálatos módon nem voltak hatással a román filozófiára, mert csak a 19. század végén és a 20. század elején jelentek meg. Két történelmi tárgyú könyve, a *Descriptio Moldaviae* (melyet a Berliini Akadémia ösztönzésére szerzett, az ugyanis 1714-ben tagjává választotta) és az *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* (1716) ellenben a 18. században Nyugaton is ismert volt.

Ezek után a tapogatózó kezdetek után a 18. században kialakulnak és megszilárdulnak a filozófia számára szükséges intézményi struktúrák – a bukaresti és jászvásári fejedelmi akadémiák (amelyek templomok mellett működtek) és a

balázsfalvi görög katolikus szeminárium. A filozófia oktatása görög és német szerzők műveiből folyik.

A 18. század utolsó harmadában Erdélyben megjelenik az első kulturális, történelmi és nyelvészeti, a felvilágosodás filozófiai alapjain nyugvó iskola, az Erdélyi Iskola. Képviselői – Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu és mások – bécsi és római katolikus iskolákban képzett emberek, akiket a felvilágosodás eszméi hatnak át, melyeket a modern román kultúra kialakításának, illetve a román nép tanításának és öntudatra ébresztésének a szolgálatára fognak. Samuil Micu logikai, metafizikai, etikai és politikai filozófiai szövegeket fordít, adaptál és magyaráz, különösen a wolffiánus Baumeistertől. A legradikálisabb szerző azonban Budai-Deleanu, aki a francia forradalom eszméit tárgyalja munkáiban. Az Erdélyi Iskola filozófiai és történelmi gondolkodásának közös emléke a II. Lipót császárhoz 1791-ben intézett *Supplex Libellus Valachorum* című beadvány az erdélyi románok védelmében a Habsburg Birodalmon belül. A beadvány hivatkozik az emberi és polgári jogokra, a civil társadalom jogaira, a természetjogra és a társadalmi szerződésre, szimptomatikusan arra nézve, ahogyan az itt még születőben lévő román filozófia később is belebocsátkozik a román nemzet történelmi és politikai problémáiba. Az Erdélyi Iskola képviseli az első nyíltan és koherensen nyugatbarát ideológiájú román filozófiai-kulturális mozgalmat.

A 19. század első felében a román filozófiaoktatásba mindenütt behatolnak a nyugati iskolákban képzett tanárok, valamint a kantiánus Krugból készült fordítások által Kant eszméi. A század közepén a negyvennyolcas forradalmár Ion Heliade-Rădulescu vázolja fel az első filozófiai rendszerkísérletet *Equilibru între antithesi sau Spiritul și Materia* (Az ellentétek egyensúlya vagy a Szellem és az Anyag) címmel, amely elsősorban Pierre-Joseph Proudhon és Charles-Henri Lecouturier, általuk pedig Hegelnek az ellentétek egyensúlyára vonatkozó elgondolásaiból indul ki. A 19. század második felében a román filozófiában felbukkannak Hegel, Schopenhauer és Comte eszméi.

A román filozófia klasszikus korszaka

■ A 19. század folyamán a román országok ideológiailag és intézményesen a Nyugat felé fordulnak. Ebben a történelmi korszakban a művelt réteg pontos tudatában van annak, hogy „Nyugatról jön a fény”. A negyvennyolcas forradalommal, Moldva és Havasalföld egyesülésével (1859), Románia függetlenségének kikiáltásával (1877) és királysággá való alakításával (1881) az ország fokról fokra kilép a keleti befolyási övezetből, nyugatiasodni és intézményesen is modernizálódni kezd. Az új nemzeti keret a román kultúra fejlődésére pozitívan hat, beleértve a filozófiát is.

A modern román kultúra szerkezetét Titu Maiorescu (1840–1917) alakította ki. A bécsi Theresianumban és a Berliini Egyetem Filozófia Karán végzett Maiorescu filozófiai elhivatottságát a Románia számára mindennél szükségesebb kulturális és civilizatorikus építőmunka irányába terelte. Körülötte alakult ki a Junimea (Ifjúság) kulturális-politikai társaság, amelynek sajtóorgánumán, a *Convorbiri literare* (Irodalmi beszélgetések) című folyóiraton keresztül Maiorescu új értékelési irányt szabott meg a kultúra számára (a „nemzeti-utilitáriussal” szemben). A jászvásári és a bukaresti egyetem filozófia- és logikatanáráként összehangolta a román filozófiaoktatást a nyugatival; német, francia és angol filozófiát oktatott, különös tekintettel Kantra, Herbartra (akiből doktori értekezését írta *Relația* [A viszony] címmel), Schopenhauerre (neki le is fordítja az aforizmáit), Comte-ra, John Stuart Millre és Spencerre. Azon a meggyőződéssel lévén, hogy a filozófiának kölcsönöznie kell a tudomány szigorát, nagyra tartja a pozitívizmust és az evolucionizmust. Ő a mo-

dern Románia első filozófiai iskolaalapítója is. Korszerű szellemben írt és Mill, illetve Herbart munkái által befolyásolt logikatankönyvét egészen az első világháborúig használták az oktatásban. Kant és Schopenhauer nyomdokain az esztétikum autonómiájának eszméjét a román kultúrában nagy karriert befutott „a művészet a művészetért” címszó alatt foglalja össze. Platón és Schopenhauer nyomán a művészet személytelenségéről elmélkedik: a művészi alkotás és a befogadás egyaránt „személytelen” olyan értelemben, hogy hatályon kívül helyezi a *principium individuationist* és az egoizmust, az emberi szenvedés forrásait. Legfontosabb, máig ható filozófiai hozzájárulása azonban kultúrfilozófiai, és a „tartalom nélküli formák” elméletében fogalmazódik meg. Konzervatív politikusként és a német–angol organicizmus, illetve történelmi evolucionizmus (Johann Gottfried Herder, Friedrich Karl von Savigny, Henry Thomas Buckle stb.) híveként Titu Maiorescu bírálta a nyugati intézmények (a „formák”) romániai behozatalát, amelyeket szerinte nem indokol a hazai valóság vagy „tartalom”. Kritikai írásaiban (*Critice*) a felszínre tör és jelenleg is használatos megfogalmazást nyer a Románia által választandó fejlődési irány körüli vita: a Nyugat és a modernitás kontra a románság önnön hagyományai és eredeti szubsztanciája. Maiorescu volt az, aki filozófiai megfogalmazást adott egyfelől a modernizmus, az okcidentalizmus és az Európával való forradalmi összehangolódás, másfelől az autochtonizmus, a Nyugat-ellenesség és a nemzeti jelleg alapjain álló evolucionizmus közötti, máig lezáratlan harcnak. A kritikai írások lassították Románia szerkezeti nyugatiasodását, miközben a szerző elméleti és gyakorlati síkon a hazai „tartalom” fejlesztése, valamint a Nyugatról kölcsönzött és Romániában bevezetett intézményes formák szintjére hozása érdekében tett. Bírálata és az általa javasolt megoldás a lényegi kétértelműségénél fogva (mely onnan ered, hogy az elmélet kimondottan polemikus kontextusban született anélkül, hogy később önálló kifejtést nyert volna) a „tartalom nélküli formák” elmélete a következő nemzedékek számára vita tárgya lett: a baloldali maioresciánusok (Dumitru Drăghicescu, Eugen Lovinescu stb.) más elméletírókkal együtt, mint Garabet Ibrăileanu és Ștefan Zeletin, Európa-barát és demokratikus, a Nyugathoz való forradalmi felzárkózás filozófiáját vallották, míg a jobboldali maioresciánusok (köztük Constantin Rădulescu-Motru és Aurel C. Popovici) az európai hatás késleltetésének és a saját hagyományok előnyben részesített fejlesztésének a filozófiáját, mely autochtonista-Nyugat-ellenes ideológia szélsőséges és groteszken torzított formában az interbellum alatt a szélsőjobboldal igazolása lett. Maiorescu racionalista kriticismusának a hatása a román filozófiában négy nemzedéken át, egészen a második világháborúig folytatódott.

A Junimea társaság voltaképpeni filozófusa Vasile Conta (1845–1882) volt, aki egy materialista, determinista és evolucionista filozófiai rendszer megalkotója. A világ alapjánál az anyag áll, mely állandó átalakulásban van bizonyos kérelhetetlen, fatális törvények alapján, állítja a *Teoria fatalismului* (A fatalizmus elmélete). Az egyik legáltalánosabb fatális törvény az egyetemes hullámvázis törvénye, mely a világ egyetem evolútív alakzatainak (növények, állatok, társadalom, eszmék) növekedését, kiteljesedését és hanyatlását szabályozza. Conta elsősorban Comte, Spencer, Darwin, Haeckel, Tylor és Mill műveiből merít ihletet és információkat. Az ismeretelmélet terén szenzualista, és az indukciót részesíti előnyben. Az *Introduction à la Métaphysique*-ben (Brüsszel, 1880) Comte hatása alatt a vallásos gondolkodás után és a pozitív-tudományos gondolkodás előtt helyezi el a metafizikát, melyet a tudományos ismereteket egyesítő, érvényességüket felülvizsgáló és a hipotéziseket megállapító funkciói alapján igazol. A pontos ismeretek révén a metafizika a tudomány, a bizonytalan és hipotetikus ismeretek révén a művészet körébe tartozik. Metafizika addig lesz, ameddig ember van, mert az emberi lélek bizonyos szükségletét elégíti

ki. Conta metafizika-igazolásmódja olyan szerzőkre hatott, mint Constantin Rădulescu-Motru, Ion Petrovici és Mircea Florian.

A Junimea társaság egy másik tagja, A. D. Xenopol felfogásában Windelbanddal és Rickerttel rokon; *La Théorie de l'histoire* (1908) című munkájában a történelemfilozófiát a „történelmi szériák” eszméjére alapozza.

A 19. század végére a marxista képzettségű Constantin Dobrogeanu-Gherea az esztétikának és a társadalomelméletnek ad újabb lendületet. Vitatja „a művészet a művészetért” maiorescui esztétikáját, és a „tendenciós művészetet” állítja vele szembe. Társadalomtörténeti remekműve a *Neoioabăgia* (Új jobbágyság, 1910), melyet az 1907-es parasztfelkelés tragédiájának a hatására ír, és amelyben a marxizmust a gazdasági elemzés módszereként használja. A kapitalista gazdaságnak a feudálissal való együttlétezését leplezi le a mezőgazdaság terén, és ezt minősíti új jobbágyságnak, melyet az ország gazdasági és társadalmi elmaradottsága okának tekint, és amely helyett Romániának a polgárosodás, valamint a nyugati típusú ipari és városi fejlődés melletti elköteleződését javasolja.

A 20. századi román filozófia egyik fontos iránya az iskolafilozófia. Maiorescu német és francia egyetemeket kijárt tanítványai a nyugati modell alapján szervezik meg a román filozófiaoktatást. Állandó érdeklődésük a metafizika vizsgálatára és igazolására irányul.

Habár Maiorescu eltanácsolt az eredetiségtől a filozófiában, mivel nincs meg hozzá úgymond az „tartalom”, tanítványai megszegik ajánlását, úgyhogy a 20. század elején eredeti román filozófiai munkák kezdenek megjelenni. Ion Petrovici *Teoria noțiunilor* (Fogalomelmélet, 1910) című logikai munkájával Edmond Goblot-t előlegezi meg a fogalom tartalma és terjedelme közötti viszony kapcsán. A metafizikába való bevezetésében (*Introducere în metafizică*, 1924) ő is igazolja a metafizika létjogosultságát, és felülvizsgálja módszereit. Rámutat a kísérleti és az apriori-racionalista módszer hiányosságaira, és az empirikus-racionális módszert fogadja el, mely felhasználja a tudományos ismereteket és hipotéziseket, de egyfajta hipotetikus konstrukció formájában, melyet nemcsak az igazság kritériuma vezérel, hanem a szépségé is, a tudomány fölé emelkedik.

Egy másik marioresciánus szerző, Constantin Rădulescu-Motru (1868–1957) alapos párizsi (Théodule Ribot, Jean-Martin Charcot), müncheni és lipcsei (ahol is Wundtnál doktorál) felkészültséggel metafizikai, logikai, pszichológiai és kultúrfilozófiai életművet hagy maga után. *Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene* (Metafizikai elemek a kanti filozófia alapján, 1912) című munkájában tudomány gyanánt igazolja a metafizikát olyan érvek segítségével, melyek az induktív, azaz a szaktudományok szintéziseként felfogott metafizika – Schopenhauertől eredő – nagy európai áramlatába illesztik. Az ilyen metafizika létjogosultságát az adja, hogy olyan emberi igénynek felel meg, melynek a szaktudományok képtelenek: a megismerés egysége, a tudományok közötti ellentmondások feloldása, az axiómák ellenőrzése és az alapfogalmak elmélyítése iránti igénynek. A metafizika problémája a kantianus kérdés: hogyan lehetségesek az egyetemes és szükségszerű igazságok, ha az egyéni tudatban csupán érzetadatokkal és szubjektív társításokkal rendelkezünk? A válasz a tudat természetében van, mely a világegyetem természetével azonos. A világ fizikai és pszichikai oldalát az Alfatest, Isten hangolja össze, aki egyetlen célt és lefolyást biztosít a jelenségeknek; márpedig Isten – a szavahihetőség descartes-i érvét kölcsönző filozófus szerint – nem téveszthet meg minket. A megismerést az teszi lehetővé, hogy a tudat az embert a végső valóság képére és hasonlóságára alakító univerzális evolúció szükségszerű eredménye. A *Personalismul energetic* (Az energetikai perszonalizmus, 1927) című műben a szerző továbbfejleszti felfogását. Ez alapján a valóság egységes, és nem más, mint különféle létformákon át

evoluáló és azok szerint differenciálódó energia. Az ember a teljes univerzum evolúciójából származó energiaforma, melynek biológiai része függ a kozmikus környezettől, a lelki rész pedig a teljes emberi kultúra történetétől, a pszichoszférától. Az emberiség történelmi evolúciója folyamatosan összefüggő személyiség típusokat alakít ki, melyek közül a legutóbbi a munka által alakított energetikai személyiség. Kollektív szinten a nép személyisége kultúrájában kristályosodik ki. Rădulescu-Motru felfogása, melyet az induktív metafizika eszmeáramlata, Wilhelm Ostwald energetizmusa, a 17. század nagy racionalista rendszerei és az evolucionizmus határoznak meg, a szerzővel kortárs tudományon alapuló determinista és finalista racionalizmusként jellemezhető. Rădulescu-Motru volt az is, aki Nietzschét bevezette a román kultúrába, egy hosszabb részleteket fordításban közlő monográfiát szentelve neki (1896). Az első román filozófiai szakfolyóirat, a *Studii filosofice* (Filozófiai tanulmányok, 1897) megalapítója, amelyből utólag *Revista de filosofie* lett (Filozófiai szemle, 1923).

Mírcea Florian (1888–1960) szintén maioresciánus, lenyűgözően művelt és kétségtelenül eredeti szerző, aki Nicolai Hartmann kritikai ontológiájához hasonló filozófiát fejleszt ki. A metafizika 20. századi válságát történetének a rendszerezéséből kiindulva elemzi. Első szakaszában a metafizika ontológiai volt, transzcendens tárgyra irányult, és deduktívan építkezett, csalással táplálkozván a tapasztalatból is; a második, Kanttal kezdetét vett szakaszban a metafizika a megismerésé vagy a szellemé; a metafizika feloldódása pedig Bergssonnal és az egzisztencialista irracionálizmussal valósul meg. A metafizika hitelvesztését a világot önmagából magyarázó természettudományok sietteték. Helyzetére a mentő megoldás az „adott” teljes gazdagságának (a valós, az ideális és a lehetséges) együttes figyelembevétele, vagyis egy hipotetikus metafizika megalkotása, mely a lét összes tényszerűségén alapul (mindazon, ami egyedi, általános, anyagi, szellemi, valós vagy ideális). Mírcea Florian ezáltal Dilthey javaslatára nyomán egy többé nem mesemondó, képzeletbeli projekcióktól mentes, ám a teljes tapasztalaton alapuló metafizikát javasol – az ész újragondolását a valóság gazdagsága felől. *Recesivitatea ca structură a lumii* címmel posztumusz kiadott főművében (*A recesszivitás mint a világ szerkezete, 1983–1987*) ismét megvizsgálja és újragondolja a valósat (a létezését, a megismerést és az értékek világát) különféle, szám szerint negyven olyan fogalompár alapján, melyek a világ szerkezetét adják: különbözőség–hasonlóság, sokaság–egység, egyedi–általános, anyag–forma, racionális–irracionális, élet–halál stb. Ezekben a párokban, melyeket „recesszív dualitásoknak” nevez, mindkét terminus pozitív, a másikkal egyenlőtlen értékkel és erővel bír, az első határozza meg a másodikat, ám a másodiknak magasabb rendű értelme és értéke van, ugyanakkor a kettő ontológiai szimbiózisban áll. Létezésüknél fogva a világ diszimmetrikus. A recesszív tényező a törekenyebb, de a jelentéstelibb is, mert az hoz valami újat, nyugtalanítót, és vezeti be a világ tragikumát. A világ tragikus és recesszív diszimmetriájánál fogva az élet, a megismerés, a kultúra és az erkölcs értékei eleve veszélyeztetettek, de ennek a ténynek a filozófiai felvállalása esélyt nyújthat a modern ember hegeli értelemben vett „szerencsétlen tudatának” a gyógyítására, mert megtanítja az ész és a szeretet értékére – amely ész nem áldozza fel a valóságot, és amely szeretet a másikról való gondoskodás. Florian etikai végkövetkeztetése összhangban van a D. D. Roșcăéval, de Camus-ével és később a Lévinaséval is.

Erdély Romániával való egyesülése (1918) két eredeti filozófust is hoz a román filozófiának, Lucian Blagát és D. D. Roșcát, a Kolozsvári Egyetem filozófiai iskolájának megeremlítőit. Lucian Blaga (1895–1961) író, filozófus a legeredetibb és a legátfogóbb román filozófiai rendszer megalkotója, melyet trilógiákba tagolt, és szuggesztív, mitikus és metaforikus természetű, saját filozófiai terminológiájában fejezett ki.

Mitozófiának nevezett filozófiai narrációja programatikusan ellenszegül a tudományos metafizika eszméjének; Blaga, éppen ellenkezőleg, egyfajta „metafizikai víziót” javasol. Rendszere átfogó szintézis, mely az egyetemes filozófiából, a kortárs tudományból és a román népi kultúrából származó elemeket hangol össze. A rendszer alapjánál egy az ontológiával szorosan összefüggő metafizikai ismeretelmélet áll. A klasszikus filozófia (Descartes, Kant stb.), a modern tudomány és a folklórban is kifejeződő hazai népi kultúra alapos ismeretében Blaga kijelenti, hogy a lét racionalizálhatatlan, kifürkészhetetlen, de szavakba foglalható titkot rejt: a titok vagy a transzcendens olyan dogmák (vagy axiómák) segítségével írható körül, melyek mégiscsak érintetlenül hagyják (*Eonul dogmatic* – A dogmatikus aión, 1931). Az értelem kognitív képességei két irányban működnek: az enstatikus értelem csökkenti az ismeretlent, plusz megismeréshez vagy a hasznossági értékkel rendelkező paradicsomi megismeréshez vezet, míg az eksztatikus megismerés lemond a logikai funkcióiról, és a mínusz megismerés vagy a luciferi megismerés megfogalmazásában működik közre, mely egy pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy a titok, a „rejtett” létezik – fejt ki Blaga, továbbgondolván Heidegger egyes utalásait a titok kapcsán a *Vom Wesen der Wahrheit*-ből. Blaga metafizikai rendszere eredeti módon hasznosítja Descartes-ot („le mauvais génie”), Kantot, a német historizmust, a pszichoanalízist stb.: az ember nem ismerheti meg a transzcendenst, mert az (a Nagy Névtelen, a lét, Isten) védekezik az emberi megismerés ellen, tudatosan megtévesztvén minket. A Nagy Névtelen „transzcendens cenzúrá” iktat az ember és önmaga közé, olyan apriorizmust, mely elejét veszi a megfelelő megismerésnek; cserében az embernek határtalan megnyilvánulási tere nyílik a történelemben és az alkotásban (*Censura transcendentă* – A transzcendens cenzúra, 1934; *Diferențialele divine* – Az isteni differenciálok, 1940). Ez azonban a méltósága egyedüli forrása, és az egyetlen megismerési forma, amelyhez valóban hozzáférése van. A *Trilogia culturii*-ban (A kultúra trilógiája, 1935–1937) a német morfológiai iskola és a tudattalan filozófusainak (Freud és Jung) nyomdokain haladva a szerző a kultúrák közötti különbségeket a *stilussal* magyarázza, és megteremti a *mélyléségi noológiát*, azoknak a tudattalan szellemi struktúráknak a diszciplínáját, melyek a mélyből alakítanak minden emberi alkotást (vallás, művészet, filozófia, tudomány, történelem). Blaga a tudattalan stiláris mátrix alapján értékelte és osztályozta is a kultúrákat, ezen belül a román kultúrát a hegy és a völgy végtelen hullámszerűsége épülő „mioritikus térként” elemezte. A *Trilogia valorilor*-ban (Az értékek trilógiája) olyan axiológiát vázol fel, mely az alkotást helyezi előtérbe. A második világháború utáni történelmi feltételek között, a létező román szocializmus bevezetése miatt Blagának már nem sikerült etikáját is megírnia, amelyből mindössze néhány befejezetlen részlet maradt fenn. Összességében véve Blaga rendszere az egyetemes filozófia, a kor tudománya és a román folklór alapos ismeretében kialakított vallás nélküli, nem keresztény, nonmisztikus és újromantikus nagy narráció.

A Lévy-Bruhl és Émile Bréhier irányítása alatt *L'Influence de Hegel sur Taine* (1928) című dolgozattal doktorált D. D. Roșca szándéka szerint szigorúan a tapasztalat határai között filozofál. *Existența tragică* (A tragikus lét, 1934) című filozófiai összefoglalójában a tragikumot hegeli modorban fogja fel mint az ember szembehelezkedését a világgal. A létezés se nem egészen racionális, se nem egészen irracionális, hanem részint értelmes, részint abszurd, irracionális vonatkozásai pedig veszélyeztetik az emberi alkotást és életet. A szerző végkövetkeztetése etikai természetű: fogadjuk el a létezést olyannak, amilyen, értelmesnek és értelmetlennek, annak tudatában, hogy az igaz és az igazságos sokszor veszíthet, és nincs kilátás a halál utáni jóvátételekre. Tudatában lévén, hogy az, ami van, nem olyan, amilyennek lennie kellene, a tragikus egyén józanul vállalja helyzetét, folyamatosan az emberi világ lé-

tesítése és újrálétesítése érdekében cselekedve. D. D. Roșca etikai megoldása Camus-ét előlegezi meg a *Sziszüphosz mítosz*ból. Problémafelvetésére, hangnemére és forrásaira való tekintettel mérsékelt egzisztencialistaként lehetne jellemezni.

A harmincas-negyvenes években a Bukaresti Egyetemen Nae Ionescu (1890–1940), a logika, a vallásfilozófia és a metafizika tanára körül egzisztencialista jellegű filozófiai csoportosulás alakul ki. A magánéletben igen eredeti egyéniség, kurzusaiban azonban nyugati filozófusok (Max Scheler, Evelyn Underhill, Spengler, Bergson stb.) kompilátora és plagizálója. A román filozófiához való hozzájárulása leginkább abban nyilvánul meg, hogy ösztönözte a tanítványai kreativitását. Megvetette az erudíciót és a szisztematikus filozófiát, és az átélésre alapozott irracionalizmust ajánlotta helyette. Az akkoriban divatos európai kollektívizmussal összhangban támadja a demokráciát, a liberalizmust, a modernitást és Románia Nyugat felé való tájékozódását. Az autochtonista megoldást javasolja, illetve az ország Európától való elszakadását, továbbá az ortodoxizmust, a nacionalizmust és teljhatalmú államfőt. 1933-tól a Légionárius Mozgalom ideológusa lesz. Személyes példájával legragyogóbb tanítványait (Eliadét, Ciorant, Noicát stb.) ösztönözte a mozgalom támogatására. Tanítványai az ortodoxista nemzedék vagy a „huszonhetes nemzedék” néven ismertek, és a román egzisztencializmust képviselik.

A huszonhetes nemzedék vezére Mircea Eliade (1907–1986), akinek filozófiai esszéi az egzisztenciális kalandra és az átélésre intéznek felhívást. A harmincas években igen élénk modernizmus–autochtonizmus vitában az utóbbi álláspontra helyezkedik, és kimondottan elutasít mindent, ami az európai civilizáció stílusára jellemző: racionalizmust, tudományt, technikát, demokráciát. Román nyelven írt esszéiben a leendő nagy vallástörténész a szent–profán fogalom párt vezeti be a mindennapi élet és a kultúra értelmezésének eszközeként. A legnagyobb hitelt tulajdonítván a folklórnak, melyet a faj eredeti tapasztalatai tárának tekint, a *Folclorul, instrument de cunoaștere* (A folklór mint a megismerés eszköze) című írásában megelőlegezi későbbi alapfogalmait, a *szentet* és a *profánt*, az eredetekhez való közelséget pedig értelmezési kulcsnak tekinti az emberi élet rejtélyeinek (halál, csodák stb.) kifürkészésére.

Emil Cioran (1911–1995), a leendő francia filozófus nem szisztematikus, szubjektív és lírai *Privatdenker*. Számára a filozófia csupán lírai formában, a belső fluxus kifejezéseként lehetséges. A központi metafizikai tény az élet, melyet ő Schopenhauer nyomán értelem nélkülinek, dinamikusnak és irracionálisnak tekint. Sajnálja az emberi létezést mint a szenvedés forrását jelentő individuáció végzetes eredményét. Regresszív, újromantikus, a születés előtti nyugalomra vágyik. Egyéb témái a magány és a halál, a szenvedés, a világ illuzórikussága, az élmény intenzitásának a dicsőítése. A *Schimbarea la față a României* (Románia színeváltozása, 1936) című könyvében rendszeres formában, a spengleri kultúrfilozófiai kategóriák felhasználásával elemzi Románia mint kis kultúra sorsát. A Romániáról és a románokról festett portréja kritikai erőszakosságban mindent meghalad, amit nemzeti jellegünkről valaha is írtak. A szinkronizmus lovinescui eszméjének a hatására az ország forradalmi összehangolását javasolja Európával, ám jobboldali és a baloldali extrémizmus egyaránt felhasznált eszközeivel (diktatúra, folyamatos forradalom, nemzeti kollektívizmus, az egyén alárendelése a közösségi érdeknek) kívánja elérni, amit a második világháború után intellektuális szégyeneként sajnálni fog.

Mircea Vulcănescu (1904–1952) a *Dimensiunea românească a existenței* (A lét román dimenziója) című művében Scheler és Heidegger fenomenológiai módszere alapján a román identitás egyfajta regionális ontológiáját javasolja, leltárba véve a román kollektív tudattalan sajátosságait. A hazai filozófusok többségével szemben,

akik rendszerint a románok hiányosságait és bűneit ostorozták, Vulcănescu kegyes, sőt megszépített képet fest a román népről.

Miután fenomenológus esszéíróként debütált, a geometriai jellegű kultúra és annak eszménye, a *mathesis universalis* kedvéért elutasítván a történeti típusú kultúrát, Constantin Noica (1909–1987) továbbviszi Vulcănescu tervét a román identitás filozófiájáról, amelynek két munkát is szentel a negyvenes évek elején és még nyolcat második alkotói korszakában. A kettő között, a *Şase maladii ale spiritului contemporan*ban (A kortárs szellem hat betegsége, 1978) a szellem különféle betegségeit vagy az ontikus kórságokat az alapján azonosítja, hogy valamely egyén vagy kultúra esetében milyen eloszlást mutat az egyéni, a határozmányok és az általános eloszlása. Ez az esszé a kultúra lehetséges formáinak a tipológiája. Más kötetekben a filozófus a román perspektívából szemlélt létet kutatja, heideggeri modorban elemzve az archaikus nyelvet, egyes régi szerzőket, a népi alkotás remekműveit, a mértékadó költőt (Eminescu) és szobrászt (Brâncuşi). Mindebből éteri finomságú és öntömjénező regionális ontológia születik. Abból kiindulva, hogy a filozófia nyújt racionális hozzáférést a léthez, a *Tratatul de ontologie* (Ontológiai értekezés, 1981) egyetemes beállításban vizsgálja a lét problémáját, és azt hányván a filozófia szemére, hogy a létet ez idáig vagy a transzcendensben, vagy a transzcendentálisban kereste, a léthez való hozzáférés útját a „létezőkben” azonosítja. A lét hármasságát induktívan, a dolgoktól az elemen át a lét felé haladva mutatja be, a létről pedig kimutatja, hogy az éppen a hat ontikus betegség által nyilvánul meg. Az induktív ontológia bonyolult architektonikája maga után vonja a létesülést (a „léthez való létesülés”) és a lét háromszintes, testi (dolgok), lelki (elem) és szellemi (a lét mint olyan) tagolódását. Noica titkos ontológiai mintája a trinitárius keresztény modell, mely az abszolút létre való utalásban csúcsosodik ki, jóllehet az a saját feltétlenségét éppen a valóság összes létesülési szintjén történt testet öltésével cáfolja. Számos fogalom meghatározatlan marad, a sokatmondó utalások szintjén, amiből is a nagyszabású építmény átlátásának a nehézsége ered.

A huszonhetes nemzedék más képviselői a demokratikus ághoz tartoznak. Ide sorolandó Petru Comarnescu esztéta és kultúrfilozófus (a Los Angeles-i Southern California Universityn 1931-ben megvédett doktorátusa címe *The Nature of Beauty and its Relations to Goodness*) és a leendő francia drámaíró, Eugen Ionescu (1909–1994), akit Emmanuel Mounier hatása alatt a személy mivolt filozófiai alapvetése foglalkoztat.

Az interbellum időszakában Mihail Dragomirescu az esztétikát a remekmű elméleteként dolgozza ki, és a *Ştiinţa literaturii*-ban (Az irodalom tudománya, 1926) megelőlegezi a strukturalizmust. Tudor Vianu esztétikája (*Estetica*, 1934–1936) normatív jellegű, a szerző emellett a kultúr- és az értékfilozófia terén is alkot. Liviu Rusu az alkotás esztétikáját tárgyalja (*Essai sur la création artistique*, 1935), Camil Petrescu pedig fenomenológiai kiindulópontból gondolja újra a művészet létmódját. Mihai Ralea a filozófiai antropológiát, Petre Andrei az érték filozófiáját és szociológiáját dolgozza ki. A kései harmincas években a hagyományos és a matematikai logika fejlődéséhez járulnak hozzá műveik által Grigore Moisil és Anton Dumitriu.

A második világháború ideje alatt, illetve a végén a Kolozsvári Egyetemen Blaga körül és Lovinescu eszméinek a hatására is megalakul az Irodalmi Kör, a posztmaioresciánusok negyedik, egyben utolsó és a posztblagiánusok első nemzedékének a csoportosulása, mely a kritikai értelem erényeit az érzékenységgel ötvözi, és egyetemes mintaképeket állít a nemzeti törekvések elé.

Ugyanebben az időszakban jelennek meg a marxista Lucreţiu Pătrăşcanu munkái (aki azokat a kritériumokat is kidolgozza, amelyek alapján a román filozófusok köré-

ben a szocializmus hatalomra kerülése után a tisztogatást végzik) és Constantin I. Gulian etikai vizsgálódásai.

A kommunizmus időszaka

■ Románia szovjet befolyási övezetbe kerülése, az ország királyságból köztársasággá való átalakulása (1947 decemberében) és az 1948-as tanügyi reform véget vet a filozófia szabad fejlődésének.

A kommunizmus első korszakában (1948–1964) a román filozófia megszűnik létezni. A valódi filozófia helyét a „dialektikus és történelmi materializmus” formájában a marxista és a sztálinista dogmatika foglalja el. A filozófusok vagy a börtönben ülnek, vagy kényszerlakhelyen vannak, mindenképpen marginalizálva. A cenzúra beszünteti a filozófiai szövegek megjelentetését. Miután 1945–46-ban megszervezte a romániai elméleti értelmiség körében végzett tisztogatást, Lucrețiu Pătrășcanu marxista ideológus maga is a rendszer áldozatául esik, 1954-ben kivégzik. A politikai-ideológiai tömegoktatás indoktrinálja a lakosságot, és kitorlí a kollektív emlékezetet. Ebben a totalitárius korszakban „a fény Keletről jön”, azaz a Szovjetunióból.

A kommunizmus második időszakában (1960–1989) részben újraszervezik a filozófia alapjánál álló intézményes struktúrákat, az egyetemek viszonylag liberalizálják az oktatási programjukat, és az egyetemes filozófiából készült fordítások is megjelennek. A marxista ideológia dogmái elől igyekezvén kitérni a román filozófia kétféle irányban tájékozódik: a logika és a tudományfilozófia, illetve az esztétika és az irodalmi-filozófiai esszéírás felé. A logika és az episztemológia terén Octav Onicescu a valószínűség elmélete kapcsán szolgál adalékokkal, Grigore Moisil a matematikai logikát fejleszti a polivalens algebra segítségével, Anton Dumitriu pedig megírja monumentális logikatörténetét (*Istoria logicii*, 1969).

A kommunizmus véget vet az interbellum időszakában alkotó számos filozófus eredeti munkájának, vagy keresztbe metszi az életműveket. D. D. Roșca például felhagy az írással, a liberalizálódási időszakban pedig Hegelből fordít tetemes mennyiségben. Körülötte a filozófiatörténet iránt érdeklődő iskola alakul ki. A hetvenes-nyolcvanas évek relatív liberalizálódása lehetővé teszi egyes filozófiai művek újabb megjelentetését az interbellum időszakából és kéziratban maradt munkák (pl. Mircea Florian) kiadását is. Constantin Noica 1969-től kezdi a második korszakához tartozó műveit megjelentetni. Nem egyetemi jellegű, informális filozófiai csoport alakul ki körülötte, a „păltiniși iskola”.

1989 után

■ A nemzeti-kommunista totalitarizmus bukása a szabadság és az újraszerveződés lehetőségét hozta a román filozófia számára. A teljes román világ számára „a fény újra Nyugatról jön”. A filozófia oktatása újraszervezi a *curriculum*-át. Új, korábban tiltott kutatási irányok körvonalazódnak: politikai és erkölcsfilozófia, vallásfilozófia, kortárs filozófia. Fél évszázadnyi tiltás után kompenzatorikusan újra fellendül az érdeklődés az irracionalista filozófiák iránt.

R. L. fordítása

■ IRODALOM

Istoria filosofiei românești. I–II. Ed. Academiei, Buc., 1972–1980.

Nicolae Bagdasar: Istoria filosofiei românești. (1940). In: Scrieri. Ed. Gh. Vlăduțescu. Editura Eminescu, Buc., 1988.

Nicolae Cartoian: Istoria literaturii române vechi. I–III. Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, Buc., 1940–1945.

Alexandru Cazan: Istoria filosofiei românești. Ed. Didactică și Pedagogică, Buc., 1984.

- George Călinescu: Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, Buc., 1941.
- Anton Dumitriu: Istoria logicii. Második, kiegészített kiadás. Ed. Didactică și Pedagogică, Buc., 1975.
- Mircea Eliade: Rumanian philosophy. In: The Encyclopedia of Philosophy. VII. New York–London, Macmillan Publishing Co., Inc. & The Free Press, Collier Macmillan Publishers, 1967.
- Mircea Flonta: Cum recunoaștem pasărea Minervei? Reflecții asupra percepției filosofiei în cultura românească. Ed. Fundației Culturale Române, Buc., 1998.
- Dumitru Ghișe – Pompiliu Teodor: Fragmentarium luminist. Ed. Dacia, Cluj, 1972.
- Ion Ianoși: O istorie a filosofiei românești, în relația ei cu literatura. Ed. Biblioteca Apostrof, Cluj, 1996.
- Dicționarul operelor filosofice românești. Coord. Ion Ianoși. Ed. Humanitas, Buc., 1997.
- Eugène Ionesco: Littérature roumaine. Fata Morgana, Paris, 1998.
- Eugen Lovinescu: Istoria civilizației române moderne. I–III. Ed. Ancora, Buc., 1924–1926.
- Lucrețiu Pătrășcanu: Curente și tendințe în filosofia românească. (1946) Ed. Politică, Buc., 1971.
- Marta Petreu: Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”. Ed. Biblioteca Apostrof, Cluj, 1999. (Második kiadás: Ed. Institutului Cultural Român, Buc., 2004.)
- Alexandru Piru: Literatura română premodernă. Ed. pentru Literatură, Buc., 1964.
- David Prodan: Supplex Libellus Valachorum. Ed. Universității Victor Babeș, Cluj, 1948.
- Scriitorii români. Coord. Mircea Zăciu. Ed. Științifică și Enciclopedică, Buc., 1978.
- Mircea Zăciu – Marian Papahagi – Aurel Sasu: Dicționarul scriitorilor români. I. (A-C). Ed. Fundației Culturale Române, Buc., 1995.

